

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АФАРЫСТЫКА ЯК СРОДАК ВЫХАВАННЯ

У народнай педагогіцы выхаванне накіравана на фарміраванне маральнага ідэала. Сукупнасць маральных патрабаванняў да чалавека, правілы і нормы паводзін сканцэнтраваны ў розных відах вуснай народнай творчасці – своеасаблівым маральным кодэксе. У беларускага народа сфарміравалася свая сістэма нормаў і правіл паводзін, якая зафіксавана ў прыказках, казках, песнях.

Афарыстычныя выслоўі, як і прыказкі, адносяцца да ўстойлівых выказаў. Такія моўныя формулы арыгінальныя сваім зместам. Гэта, як правіла, тэксты-павучанні, тэксты-высновы, тэксты-акрэсленні, тэксты-рэцэпты, філасофскія роздумы, тэксты-асэнсаванні рэчаіснасці. Натуральна, што многія афарыстычныя выслоўі маюць непасрэднае дачыненне да выхавання і навучання, прычым не толькі дзяцей, а і дарослых.

Як вядома, нацыянальная прыналежнасць накладвае свой адбітак на псіхалагічныя асаблівасці індывіда, і з гэтым нельга не лічыцца. Прадстаўнік той ці іншай нацыянальнай еднасці схільны мысліць, адчуваць, дзейнічаць так, як яму падказваюць нацыянальныя традыцыі, нормы і правілы паводзін. Сыходзячы са сказанага, прасочым, як у афарыстычных выслоўях беларускіх пісьменнікаў акрэсліваецца тое, што так ці інакш звязана з педагогікай, як можна беларускім вокам глянуць на агульначалавечае ў гэтым аспекце жыцця людзей.

Нашы афарызмы настойліва рэкамендуюць пачынаць выхаванне дзяцей з самага ранняга ўзросту:

Вучы дзяцей яшчэ з малёнак: каб не скаціцца пад адхон – хай з курганоў тваіх зялёных бяруць у заўтрае разгон; Так патрабуе ўжо ў калысцы дагляду мудрага дзіця, каб у жыцці аратым выйсці, а не нахлебнікам жыцця! (Н. Гілевіч).

Падтрымліваючы разуменне месца і ролі маладога пакалення, беларуская афарыстыка ідзе следам за нацыянальнай педагогікай, сцвярджаючы:

А будучыня парасткам належыць, бо на дубах былых растуць яны (У. Караткевіч); *Дзеці – радасць і прыгажосць усіх народаў свету* (Я. Брыль); *З учынкаў маладосці і старасць у людзей* (В. Аколава); *Трэба вучыцца жыць у дзяцей / І яшчэ – / у выдатных людзей. / А гэтыя людзі – / вялікія дзеці / у звычайным дарослым свеце... Словам, вучыцца трэба ў дзяцей* (А. Вярцінскі). *Самая вялікая хлусня – гэта хлусня маленькаму чалавеку* (А. Макаёнак);

Беларускі фальклор сведчыць пра тое, што аўсноўнымі крытэрыямі маральнай ацэнкі чалавека з'яўляюцца яго адносіны Бацькаўшчыны, людзей. Так і ў афарыстычных выслоўях:

Я – сірата / Без маёй Беларусі. / Ад роднай мовы, / Ад роднай нацыі / Не адчураюся, / Не адракуся (П. Панчанка). *І хай з тысяч рэк чужых нап'юся – / Толькі для апошняга глытка / Я прыйду сюды, / да Беларусі, / Да свайго*

азёрнага кутка (Г. Бураўкін). Люблю цябе такой, якая ёсць, / Зямля мая, зямля бацькоў святая, – / Мая слязінка – са святла наскрозь, / Маё прычасце, мой святлісты лёс... / З табой і паміж бедаў я світаю (Н. Загорская). Не знішчым мы, не страцім, / не згубім / Сваіх азёр, лугоў, сваіх лясоў / І родны край і мову не разлюбім (В. Гардзеі). Жыві, наш край! Няхай надзея / Гарыць у сэрцы і мацнее (Я. Колас).

Афарыстычныя выслоўі як своеасаблівыя формулы таксама надзвычай атыўныя і выразныя ў перадачы адносін да працы, пэўнай дзейнасці, пра патрабаванні да працаўніка:

Але раз ты наважыў дзела, ідзі станоўча, роўна, смела, ідзі, назад не аглядайся і на другіх не пакладайся (Якуб Колас); Без мазалі чалавека спрадвеку не лічаць у нас, не завуць чалавекам (М. Рудкоўскі); Ад дармаедства ўсё распуства: нішто не губіць так, як незаробленая луста, якую сыціца лайдак (Н. Гілевіч); Кавалак жытнёвы смачней, чым пірог, / Калі на рабоце ты сам сабе бог (А. Бялевіч). Здзяйсняць свае задумы трэба ўпарта, жыць дзеля помнікаў сваіх не варта (У. Скарынін); І, дзе б ні працавалі вы, любому кідаецца ў вочы, як крэчка цяжкавагавы, а паражняк – заўжды ляскача (А. Грачанікаў); Каб чалавек душы не страціў – ёсць педагогіка адна: вучыць любові і пашане да хлеба труднага ў жыцці (Н. Гілевіч); Дзень, што пражыты без п'янага ахвярнай, знікне таксама ў шумлівасці марнай (А. Зарыцкі); На выцце сабак не адказвай, калі цябе кліча жніва (П. Макаль); Я па тым цаню суседа, як наклёпана каса (Я. Янішчыц); Калі рукі ніколі / Не зналі мазоля, – / Для чаго твае рукі! (Л. Якубовіч). То – не рукі, якім працаваць не карыць, / Го – не сэрца, што век ні на кім не баліць (М. Танк).

Як бачым, беларускі афарыстычныя выслоўі – за абавязковую, сумленную і разумную працу, за стараных руплівых працаўнікоў.

Беларусы заўсёды паважалі продкаў, ведалі свой радавод, шанавалі традыцыі сям'і. Без гэтага цяжка адчуць, зразумець сэнс жыцця, значнасць і вартасць Радзімы. А без Радзімы як асноўнай духоўнай каштоўнасці, без адчування сябе часцінкай гэтага роднага ўнутраны свет асобы ператварыўся б у калейдаскапічны набор разрозненых паняццяў, уяўленняў, з'яў. Такое разуменне выразна бачыцца ва ўсёй беларускай культуры, у тым ліку ў літаратуры, у афарыстыцы:

Але для ўсіх нязменны завет – не толькі род цябе ў жыцці ўзвышае, найперш ты сам узвысіць род павінен (С. Законнікаў); Без каранёў вялікіх не бываць вялікім дубу, хоць з пароды й гэтай! (Н. Мацяш); Вялікага дуба не бывае / з карэннем малым (К. Кірэнка); Нам тыя вяртаюцца кветкі, што самі сабе ўгадавалі (Е. Лось); А мне мой кут – навечна Мекка, ды і Галгофа разам з тым (П. Броўка).

Бацькі – самыя дарагія, самыя блізкія дзецям людзі, без іх няма і не можа быць шчаслівага дзяцінства і паўнакроўнага жыцця. Цесная сувязь бацькоў і дзяцей – аснова ўсёй педагогікі. Гэтая выснова выразна прасочваецца ў афарызмах беларускіх пісьменнікаў:

Ад дзетак слава бацькі не ўцячэ; Бацькі дзяцей не абкрадаюць – спакон было так, з роду ў род (Н. Гілевіч); Бацькі з магіл цяплом дыхнулі, каб дзецям жыць лягчэй было (У. Караткевіч); Вялікія людзі нашчадкам у генах / заўжды завяшчалі любоў (Е. Лось); Ды патрэбна наступніку, каб сумленнем не слеп, нібы воку сляза, ачышчальная памяць (С. Законнікаў); Яшчэ ў пупышках новае лісцё, якому песню сонца пець старую (Н. Мацяш); Бацькоўская хата без маці – што грудзі жывыя без сэрца (М. Рудкоўскі); Дзеці павінны ўзбагачацца вопытам бацькоў (А. Макаёнак); Ёсць страшны суд дзіцячай адзіноты... (І. Багдановіч); Каб выбраць лепшую з дарог, патрэбна мудрасць працы нашых сэрцаў; патрэбны маці, бацька, педагог (П. Панчанка). Патрабуе чыстае сумленне / Быць неабходным хоць малым звяном / Паміж сваім і новым пакаленнем (С. Грахоўскі. Звяно). А доля ўсіх матак такая – / Дарогам сыноў аддаваць (А. Пысін). Дзядоў і прадзедаў знаёмыя сляды / Вядуць сыноў і праўнукаў заўжды / Да роднага любімага парога (М. Хведаровіч); Нас дзеці і ўнукі паўтораць нанова – / Народы не спісваюцца на пенсію (П. Макаль); Дачушка, а потым і ўнучка ў хаце – гэта ж свежы букет на сталі (Я. Брыль).

Афарызм – надзвычай прыдатная мсунзя формула для таго, каб выказаць пэўныя высновы, акрэсленні, якія выпяваюць пасля доўгіх назіранняў і маюць самае непасрэднае дачыненне да выхавання чалавека:

Ад велічы да ганьбы – адзін крок; Але лісточкі – яшчэ не дрэва. (Вярцінскі); Адзіна праца і каханне ў жыцці апірышча і шчыт; Гасподзь схіляецца да ўсіх, ды духам ніць х ён не чуе (Н. Мацяш); Дзяды – вытокі кожнага народа (А. Лойка); Багаты духам той, хто дорыць многа, убогі – хто не дорыць, а бярэ (А. Зісчак). Акселерацыя – не мода, / А права ранняя на пот (А. Бачыла).

Неадзінкавыя афарызмы беларускіх пісьменнікаў, у якіх знойдзем канкрэтныя рэкамендацыі для тых, хто выходзіць, і для тых, каго выходзіць, – у рэшце рэшт усё мы вучні і настаўнікі. Такім чынам афарыстычныя выслоўі выконваюць адну са сваіх функцый – быць арыенцірамі, своеасаблівымі рэцэптамі для людзей:

Ад здрадлівага – сэрцам адыдзі, ад цыніка – свой смутак уратаўвай, зайздрослівага шчодрэ не віні, – жыві праўдзіва – усяго і толькі (В. Аколава); Балючай раны не дражні, мудрым будзь, ды не мудруйся (К. Кірэнка); Бойся спазніцца са словам харошым: тонка прадзеца жыццёвая ніць (Н. Мацяш); Будзь смелым, як вецер, як воля сама! Знай, смелых не чэпе ні крыўда, ні цьма!; Вучыся, нябожжа, вучэнне паможжа змагацца з нядоляй, няволяй (Янка Купала); Будзь шчодры: сам не паскупіся і за дабро чакай дабра (М. Лужанін); Будзь як на споведзі перад сабой (Р. Барадулін); Вам (маладым) доўга крочыць праз гады. Не забывайцеся ж, якія вы пакідаеце сяляды (П. Броўка); Вачыма неба мерай, але зямлёй жыві – і радасная вера народзіцца ў крыві (С. Законнікаў); Глядзі людзей, ідзі з людзьмі – чалавекам будзеш (Ф. Янкоўскі); Глядзіце зверху ўніз на травы ці на ваду, не на людзей (П. Панчанка).

Названыя і падобныя выслоўі займаюць спецыфічнае месца ў калекцыі афарызмаў. Іх можна кваліфікаваць як своеасаблівыя імператыўныя адзінкі. Наданню ім імператыўнасці садзейнічае актыўнае выкарыстанне дзеясловаў у форме загаднага ладу, шырокае ўжыванне абагульнена-асабовых займеннікаў, а таксама клічных паводле інтанацыі сказаў. Такія і падобныя моўныя сродкі дапамагаюць дасягнуць пэўнай мэты – давесці, што сказанае з’яўляецца праўдай, ісцінай, якой трэба падпарадкоўвацца, за якой неабходна ісці. Так выпрацоўваюцца кодэксы, складаюцца інструкцыі, на якія людзі арыентуюцца і жывуць па нормах. Афарыстычныя выслоўі такога кшталту – сентэнцыі – найбольш блізкія да прыказак:

Жыві, шукай, усё рабі як след, / Каб на Радзіме твой свяціўся след (С. Грахоўскі). *Чалавека сляды ў стагоддзях не гінуць. / Гэта помні заўжды, / Перш чым след свой пакінуць* (Е. Лось). *Век пражыць – не поле перайсці, / А такому падлягаць іспыту: / На каменні зернем прарасці / І зняможанаму ўстаць з нябыту* (С. Гаўрусёў). *З-за вуха не сячы, / Пакуль не абмазгуеш* (В. Зуёнак). *Не кіньце каменем – / у неба Памяці. / У неба прыязні. / У неба даверу. / У неба любові, / у неба надзей / не кіньце каменем* (Н. Загорская). *Другіх не напракай і не вучы, / А паспрабуй сябе перамагчы* (С. Грахоўскі).

Ці заўсёды на гэта арыентуецца наша сістэма адукацыі?

Педагогіка як навука не стаіць на месцы: пішуцца манаграфіі, абараняюцца дысертацыі, праводзяцца эксперыменты... Ёсць станоўчыя вынікі. Але ж і сёння ёсць тысячы дзяцей-сірот пры жывых бацьках, існуе падлеткавая злачыннасць, плянуе жорсткасць. Значыць не ўсё добра з выхаваннем нашых людзей. Адсюль і шматлікія пытанні, нярэдка рытарычныя, якімі поўніцца наша жыццё:

Добра быць каласам; але ішчаслівы той, каму дадзена быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў? (М. Багдановіч); *Дзяды і прадзеды – якія вы? І дзе, скажыце, тая ніць, якую ў спадчыну пакінулі, каб ёй вякі навечна звіць?* (А. Сербантовіч); *Калі раб у веры, дык у чым жа вольны?!* (Н. Мацяш); *Невычэрпна гэта і невыказна – сутыкненне чысціні, нявіннасці, права на ішчасце, на праўду, сутыкненне маленства з лютасцю, чэрствасцю, тупасцю, подласцю дарослых, якія займаюцца не тым, чым чалавеку трэба займацца* (Я. Брыль); *Хто забыў сваіх продкаў – сябе губляе, / Хто забыў сваю мову – усё згубіў* (У. Караткевіч); *Выхаванне – гэта выхаванне духу. Ці можна дух і душу выхаваць злом, кулаком, зверствам?; Дом – крэпасць. Бацькі – крылы. Дзяды – падмурак крэпасці. А калі няма ні крэпасці, ні падмурка, ні крылаў?*

Апошнія два выслоўі належаць пярэ У. Ліпскага, які ведае пра дзяцей калі не ўсё, то многа. Яго назіранні, высновы могуць быць падказкай для нашага грамадства, якім чынам выходзіць новыя пакаленні, на што абапірацца, чаму вучыць. А яго афарыстычны тэкст “*Дзіця без дзяцінства – сівы лунь. Дзіця без душы – ледзяны слуп. Дзіця без працы – труцень. Дык вось што трэба для здароўя нашых дзяцей: ішчаслівае дзяцінства, высокая*

духоўнасць, творчая праца!” можа ўяўляцца як абагулены прынцып нашай нацыянальнай педагогікі.

Афарыстычныя выслоўі не пярэчаць педагагічным нормам, законам, правілам, выказаным у вуснай народнай творчасці беларусаў. Прыпамнім народнае: *Багат Аўдзеі, поўна хата дзяцей; Без дзяцей ціха, ды на старасці ліха* (сапраўднае багацце для беларуса – гэта дзеці); *Чалавек невучоны, як тапор нетачоны; Не кручаны – не ранены, не вучаны – не чалавек* (адукаванасць, выхаванасць – абавязковая прымета беларуса); *Што ў малалетстве выхаваеш, на тое ў старасці абапрэшыся; Да пяці год пестуй дзіця, як яечка, з сямі – пасі, як авечку – тады выйдзе на чалавечка* (выхаванне – тонкая, далікатная, складаная справа); *Твае дзеці – табе і глядзеці; Умеў дзіця радзіць, умей і вывучыць* (выхаванне і навучанне – абавязак бацькоў); *Будзь добрым паслухачым, будзеш добрым павядачым; З пустога посуду не п’юць, не ядуць* (выхаваным можа быць чалавек адукаваны, чалавек з высокімі маральнымі якасцямі); *З якім пазнаешся, такім сам станешся; У лесе людзі дзічэюць, а ў людзях люднеюць* (акружэнне таксама выходзіць); *З харошае кушачкі харошыя ттушачкі; Якая матка, такое й дзіцятка* (прыклад бацькоў – асноўнае фарміравання асобы); *Гні галінку, пакуль маладзенькая; Тады дзяцей вучыць, як каля лаўкі ходзяць;* (выхаванне трэба пачынаць з самага ранняга ўзросту); *Хто дзяцей балуе, вяроўку ім на шыю рыхтуе; Дай дзецям волю – сам улезеш у няволю* (у выхаванні неабходна строгасць і патрабавальнасць). Такімі бачацца асновы нацыянальнай педагогікі, засведчаныя ў прыказках.

Такім чынам, можна гаварыць пра тое, што народныя ўстойлівыя выразы і афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў утвараюць пэўную сістэму, з’яўляюцца крыніцай для выхавання новых пакаленняў, сапраўдных грамадзян нашай краіны і свету. Падтрымліваюць ісціну, выказаную ў наступных афарызмах: *Самае складанае ганчарства – гэта ляпіць чалавека* (А. Бадак); *Гадуюцца дзеці ў любові – ратуецца вечнасць* (Л. Рублеўская).

Н.В.Гаўрош, прафесар БНТУ,
Н.М. Нямковіч, дацэнт БДПУ імя Максіма Танка